

Thomas Christensen

Ødipus' skyld

Eller findes det ubevidste?

I

Hvorfor er Sofokles' *Kong Ødipus* den psykoanalytiske tekst par excellence? Den virker ikke umiddelbart overbevisende som den eksemplariske, fiktive tekst for psykoanalysen. Tragediens problemstilling synes for åbenlys, for gennemskuelig, for en psykoanalytisk interpretation. Læseren, Ødipus og den psykoanalytiske patient søger naturligt nok efter en mening, men som den ledende trope i tragedien antyder (udvekslingen mellem blind og seende¹), må vi alle tage os i agt for ikke at blive blændet af det alt for åbenlyse.

Først er det vigtigt at få stillet spørgsmålet rigtigt. Sofokles' tragedie har ikke grundlagt psykoanalysen. Psykoanalysen er funderet på klinisk erfaring. Men tragedien kan have fået nogle brikker til at falde på plads for Freud, og der er nok ingen tvivl om, at han har set sin teori bekræftet i den antikke tragedie; set parallellen som et tegn på erkendelsens universalitet.²

Spørgsmålet er: i hvilke forhold kan *Kong Ødipus* ses som parallel til psykoanalysen – til psykoanalytisk praksis og til psykoanalytisk teori? Freud selv forsøger sig aldrig med en egentlig analyse af *Kong Ødipus*, som f. eks. af *Hamlet*, og de paralleller han drager er hurtigt opridset. Han ser i stykket en repræsentation af en almen begærsstruktur for det lille drengebarn: den at rette sine første seksuelle impulser mod sin mor og sit første had, sine første aggressive impulser, mod sin far. Han ser stykkets stadige indvirken på et moderne publikum som bevis for kompleksets universalitet:

»Når *Kong Ødipus* ikke virker mindre rystende på det moderne menneske end på samtidens grækere [... må der] være en stemme i vort indre, som er parat til at anerkende skæbnens tvingende magt i *Ødipus* [...] Hans skæbne kan kun gribe os, fordi den også kunne være blevet vores, fordi oraklet før vor fødsel har spået os en forbandelse magen til hans. Måske var det os alle beskåret at rette den første seksuelle tilbøjelighed mod vores mor, det første had og voldelige ønske mod vores far; vore drømme overbeviser os herom« (II, p. 266f.).

Endelig ser han Ødipus' afdækning af sandheden som parallel til psykoanaly-sens afdækning af patientens fortid (ibid.).

Jeg skal i det følgende skitsere, hvordan disse analogier mellem tekst og teori på den ene side kan kritiseres og på den anden side kan forlænges. Jeg skal vise, hvordan teksten bag dens blændende, åbenlyse overflade overras-kende, men særdeles præcist, kan bruges til at genfortolke Freud, på samme måde som Freud kan bruges til at genfortolke teksten.

II

Psykoanalysen har ikke påvirket de oldgræske specialisters fortolkning af Ødi-pus. Dette er rimeligt nok. Det er derimod betænkeligt at hævde ejendomsret-ten til teksten, som den oldtids-kyndige Vernant synes at gøre det i hans cen-trale disput med psykoanalytiske læsninger i artiklen »Oedipus Without the Complex«. ³ Vernant er oprørt over i Freuds læsning, der i virkeligheden ikke er en læsning, men en perspektivering, at se tragedien reduceret til en univer-sel drøm. Han hævder videre, at stykket kun kan læses gennem en forståelse af, hvad det var hensigten, at det skulle formidle til det græske publikum. Jeg er for det første skeptisk med hensyn til muligheden af at forstå teksten fuldt og helt i en svunden tids kontekst. For det andet anser jeg det for legalt at un-dersøge nutidens interesse i stykket. ⁴

Ligesom Freud, definerer også Aristoteles tragedien ud fra dens effekt. Han hævder i sin *Poetik*, med Sofokles' Ødipus-tragedie som det direkte eksempel, at tragedien »ved at vække medlidenhed og frygt fuldbyrder renselsen (kathar-sis) af den slags følelser«. ⁵ Katharsis bygger på identifikation. Identifikation er også et nutidigt publikums indgang til stykket. Derfor er det rimeligt at spørge, hvem et nutidigt publikum identificerer sig med. Hvem er den Ødipus, vi har medlidenhed med, og hvilken handling frygter vi, når vi præsenteres for styk-ke-t.

Det er ikke, som Vernant mener, nødvendigt for en psykoanalytisk tolk-ning, »at Ødipus udmærket ved, at hans forældre ikke er dem, der går for at være det«. ⁶

»Sagen er, at hvis dramaet bygger på Ødipus' uvidenhed om sin sande oprindelse, hvis han virkelig tror – således som han ofte erklærer – at han er den elskede og elskende søn af herskerne i Korinth, så har helten i *Ødipus Rex* klart nok intet spor af et Ødipus-kompleks«. ⁷

III

Ødipus⁸ har imidlertid et Ødipus-kompleks, ingen tvivl om det, endog et særdeles stærkt sådant. Ikke fordi han ved en tilfældighed (kan man tale om tilfældighed i den psykoanalytiske setting eller i et fiktivt drama?) slår sin far ihjel og ægter sin mor. Eftersom han tilsyneladende ikke genkender disse som sine biologiske forældre, fuldbyrder han ikke det ødipale begær (i alt fald højest i en forskudt form i forhold til erstatningsobjekter), idet dette begær skulle være rettet mod Polybos og Merope i Korinth. Men han forlader i første instans Korinth og de to mennesker, han trods alt stadig tror er sine forældre, af frygt for oraklets profeti; »Derfor har jeg forlængst forladt Korinth / og bor langt borte; lever lykkeligt, / skønt jeg har savnet dybt min mor og far« (p. 72). Han forfærdes over at have begået den værste synd: »alt hvad frygteligt og grufuldt / kan tænkes« (p. 59), og han straffer sig selv på det kraftigste, da han opdager, hvor ironisk profetien er gået i opfyldelse. Måske fuldbyrder han ikke bevidst det ødipale begær, men han har så sandelig komplekset; det sætter netop tragedien i gang og gør den tragisk.

Derimod ser jeg en rimelig og god kritik af en traditionel freudiansk læsning i f.eks. Nussbaums sammenholdning af oldtidens drømmetydning og Freuds insisteren på det seksuelle som subjektets primære (ubevidste) motivation.⁹ Artemidoros, drømmetyder i oldtidens grækenland, giver også i sin drømmebog¹⁰ eksempler på incestuøse drømme. Han fortolker altid, som Freud, en drøm i dens kontekst og aldrig uden en indgående viden om drømmeren. De ganske hyppige moder-søn incestdrømme fortolkes imidlertid altid i en kontekst af materielle goder, status og position i samfundet. Incestdrømmene ses aldrig som udtryk for et (åbenlyst) seksuelt begær, men som symboliske repræsentationer (moderen kan symbolisere Moder-jord, som den drømmende bonde frugtbargør) af bekymringer for velfærd. En sådan tolkning kræver en idé om et ubevidste med et fortrængt indhold, der kan afkodes, men den er desuden betegnende for et samfund, hvor begæret efter social sikkerhed er omgærdet af angst og således kan blive genstand for fortrængning. Ødipus begynder betegnende nok sit liv med nøgen at blive sat uden for civilisationen. En læsning af et oldtidens »ubevidste« kan muligvis give mening til myten om Ødipus, men ikke til Sofokles' tragedie. De tidlige versioner af myten indeholder incest-elementet, men uden ideen om skyld.¹¹ Sofokles skriver således imod myten; han vikler handlingen ind i en detektivhistorie og lægger vægt på skylden forbundet med incest.

IV

Er Ødipus skyldig i fadermord og incest? ¹² Eller rettere, i kongemord *eller* i fadermord og incest. Det er to forskellige spørgsmål. Er Ødipus Laios' morder?, og er Ødipus Laios og Iokastes søn og dermed skyldig i incest og muligvis fadermord? Vel, vi ved at Ødipus har slået ihjel, en fornem mand med følge ved korsvejen uden for Theben. Da Ødipus får mistanke om sin egen skyld lægger han vægt på, at det overlevende vidne fra Kong Laios' død berettede om en bande af røvere: »Står han fast / på ordet »bande«, er jeg sagesløs, / for een kan aldrig blive lig en flok. / Men hævder han det var en ensom vandrør, / da synker vægten – og den dåd blir min!« (p. 61).

Culler fremhæver i sin læsning, at dette spørgsmål aldrig bliver stillet til hyrden, da han endelig hentes frem, men totalt overskygges af spørgsmålet om Ødipus' herkomst. Muligheden for Ødipus' uskyld bliver således aldrig rigtigt efterprøvet. Tilskueren og Ødipus bliver af de gentagne profetier og tegn ledt til at tro, at Ødipus har dræbt sin far, så da spørgsmålet om hans ophav er opklaret, synes historien at falde i hak. ¹³ Nu er Ødipus' herkomst jo nok så vigtig, den afgør, om hans forhold til Iokaste har været incestuøst og motiverer dermed hans uudholdelige erkendelse af (sin ødipale skyld i) overtrædelsen af incestforbudet. Vi må imidlertid fastholde, at pesten der hærger Theben er sendt af Apollon på grund af det uhævnede kongemord, ikke på grund af incest.

Hvor Culler finder for få beviser for Ødipus' skyld, finder Vellacott¹⁴ for mange indikationer på denne, til at Ødipus kan have været uvidende om sammenhængen indtil hyrdens ankomst. Ødipus konsulterer oraklet efter at være blevet oplyst om sin illegale oprindelse, han forsøger sine pseudo-forældre og med orakelsvaret i baghovedet myrder han uden for Theben en mand, som med hensyn til tøj, følge etc., må ligne en konge og have en alder, så han kunne være hans far. Ved ankomsten til Theben finder han, at Kongen netop er fundet dræbt ved korsvejen lige uden for byen, og Iokaste informerer ham senere om sceneriet omkring drabet. Hun beretter ligeledes om oraklets profeti vedrørende Laios og om, hvordan han har bundet deres barns ankler sammen og efterladt ham for at dø. Endelige er der Ødipus' berømte »slip of tongue«, hvor han taler om *en* morder, skønt vidnet berettede om en bande af røvere i forbindelse med drabet af Laios (p. 23).¹⁵

Både Cullers og Vellacotts pointe er vigtig. Der er en tydelig diskrepans mellem Ødipus' pure benægtelse af skyld, som da Teiresias tvinges til en præmatur analyse: »Du er selv den drabsmand som du søger« (p. 28), og hans pludselige, totale accept af skylden.

Steiner, der er praktiserende psykoanalytiker, fremhæver det altforklarende vidunder-koncept »det ubevidste« i sin læsning af *Kong Ødipus*.¹⁶ Steiner ved fra sit kliniske arbejde, at patienten ofte både ved og ikke-ved, så han foreslår, at Ødipus halvvejs kendte til sin skyld, men »vendte det blinde øje til«. Hvorfor var der ingen efterforskning af Laios' død (før 16 år efter), en efterforskning der nemt kunne have udrett sammenhængen; alle vendte det blinde øje til og bød den nye konge velkommen: Iokaste, Kreon, Teiresias (der klart ved besked) og de ældre. Ødipus glemmer, at han gik til oraklet på grund af tvivl om sit ophav, og både han og Iokaste vender det blinde øje til sårene på hans fødder.¹⁷ Alt bliver fortrængt, indtil plage nummer to kræver en efterforskning.

Da det endelig bliver umuligt for Ødipus at »vende det blinde øje til«, blinder han sig paradoksalt nok fysisk og henfalder til, hvad Steiner beskriver som psykotisk omnipotens i Kolonos. Angrebet på sit eget perceptive apparatus er et tilbageslag fra den sandhed, han har set i øjnene. I Sofokles' fortsættelse af beretningen om Ødipus, *Ødipus i Kolonos*, skrevet 20 år efter *Kong Ødipus*, optræder han som almægtig og heroisk, han ser sig selv som en hellig mand, han er arrogant og ikke længere en mand, der kan erkende sin egen skyld. I sin psykotiske omnipotens er han uden realitetsforståelse, hvorfor normale følelser som skam, skyld etc. er inoperative.¹⁸ Det interessante i denne læsning er imidlertid, at den ser tragedien som i højere grad omhandlende tildækning end afdækning af sandheden.

V

Er pesten, oraklet, sphinxen så kun at betragte som drømmeelementer med budskaber fra det ubevidste? Selvfølgelig ikke, pesten er virkelig, for såvidt noget er virkeligt i et fiktivt drama, hvorfor skulle den ikke være det. Men samtidig tillægges den en særlig betydning (af Ødipus), en betydning den får fra en struktur i Ødipus' ubevidste. En struktur der ikke er særegen for Ødipus, men er en almen kulturel, symbolsk struktur. Oraklet er jo en uundværlig instans, der taler til Ødipus, eller rettere mere eller mindre direkte svarer på hans spørgsmål. Når han spørger om sin oprindelse, om forholdet til sine forældre, svares der med en struktur, den mest almene struktur for et drengebarns opvækst i en, med et moderne ord, kernefamilie. Svaret er, hvad Freud, benævnt efter selvsamme tragedie, kalder en ødipal struktur, et orakelsvar der kunne gælde for os alle, og som også Jokaste betegner som en almen begærsrelation: »mange har i drømme plejet omgang med deres mor« (p. 71). Orakelsvaret er en generel interpretation, baseret på meget få eller ingen oplysninger om Ødipus. Oraklet indsætter strukturen i Ødipus' ubevidste.

Dette kræver en forklaring eller en perspektiverende parallel fra den kliniske psykoanalyse.¹⁹ Klein beskriver i sin sygehistorie om den fireårige Dick, hvordan hun i analysens begyndelse er uden kontakt med den autistiske dreng. Der er derfor ingen indikerende informationer om, hvad der »i virkeligheden« har forårsaget hans totale opgivelse af objekt-relationer. Ved at applicere den generelle ødipale model på Dicks leg, »'Daddy-train' and 'Dick-train' [...] 'The station is mummy; Dick is going into mummy'«,²⁰ får hun kontakt og Dick udvikler med forbavsende hastighed objektrelationer. Klein forstår sin analytiske succes i sammenhæng med sin tilvejebringelse af en repræsentativ model, der giver Dick mulighed for at symbolisere sine objektrelationer med substitut-objekter og dermed gradvist overkomme sine følelser af skyld og angst. Lacan genlæser imidlertid Kleins sygehistorie med en anden pointe.

Klein identificerer ikke et Ødipus-kompleks. Hun skaber eller opretter en ødipal struktur i patienten; »det ubevidste er den andens tale«,²¹ lyder et af Lacans berømte slogans. Dick har ikke noget ubevidste, før Klein introducerer sin diskurs. Det ubevidste opstår i dialogen mellem parterne (i den psykoanalytiske situation og mellem tekst og fortolker), der er jo ikke tale om analytikerens diskurs, men om en tredies, den Andens. Den psykoanalytiske dialog antages således at være performativ²² snarere end informativ. Dick får mulighed for at ud-*spille* nogle følelser i forhold til sine nære omgivelser. Legen er ikke bare »udførende« for følelsen, Kleins fortolkning er i sig selv snarere performativ end identificerende; den har en strukturerende og transformerende funktion i forhold til patientens begær. Klein giver ikke Dick en mening, men en (lingvistisk) struktur gennem hvilken også seksuel mening kan blive artikuleret. Dick bliver benævnt i forhold til en anden, i en symbolsk (ødipal) struktur. Et sæt af effektive relationer, kanaler om man vil, for hans aggressive og seksuelle impulser, installeres i ham, et kompleks. Et triangulært system, der er yderst velfungerende i terapi. Lacan ser således i Ødipus-komplekset blot en model for virksomme strukturelle relationer, der fungerer i det ubevidste. Ødipus-komplekset er ikke en signifié, men en signifiant, ikke en mening, men en struktur.²³

Hvad Ødipus får af oraklet er ikke en identificerende, men en strukturerende fortolkning, der kommer til at forme hans liv. Først er dette forskydelige kompleks projiceret ud på hans fosterforældre i Korinth, siden på Jokaste og Laios (aktanterne er udskiftelige i den strukturelle model). Ødipus introjicerer Ødipus-komplekset gennem oraklets ord, eller som Lacan ville foretrække at udtrykke det, han introjicerer fadernavnet, en symbolsk orden. »Introjektion er altid introjektion af den andens tale, hvilket introducerer en dimension, der er helt igennem forskellig fra projektionens«. ²⁴ Projektionen fungerer i den dyadiske orden for det imaginære, hvor begærsimpulser udspilles direkte, mens

introjektionen indebærer den medierende triadiske orden for det symbolske. Frem for en åbning af døren til hans ubevidste, som Klein påberåber sig i sin analyse af Dick, oprettes det ubevidste gennem introjektionen. Derfor kan Felman sige: »Historien om Ødipus er arketyrisk for den psykoanalytiske myte, idet den dramatiserer talen som performativ fremfor kognitiv«. ²⁵

Hvad er det Ødipus introjicerer? For koret (og publikum) er Ødipus' »bedske skæbne som et manende billed« (p. 91). Et manende billede for hvad? Mod blodskam, mod ikke at kende sig selv, sin plads i forhold til sine forældre; det er et restriktivt, formanende paradigme over incest-forbudet og faderloven. Det er dette paradigme Ødipus introjicerer. Orakel-profetien er så effektiv (i dens tiltrækning af psykisk energi), fordi den indsættes i en symbolsk orden, hvor den samme handling kan være attråværdig og forbudt, og derfor må forskydes gennem det ubevidstes lingvistiske symboler; »talehandlingen er en funktionsmåde, der er koordineret med et symbolsk system, som allerede er etableret, typisk og signifikant«. ²⁶

På et andet plan opretter læseren også et ubevidste for teksten, fremfor at få adgang til et allerede eksisterende sådant. Mellem læseren og teksten opstår noget tredje, en symbolsk struktur, om man er psykoanalytisk læser eller ej. Et tekstens ubevidste i betydningen en underliggende struktur, der giver læseren mening til et plot, et plot der afhænger af de spørgsmål, man stiller til teksten – og som i en psykoanalytisk læsning vil fokusere på den psykoanalytiske fiktion om »det ubevidste« hos protagonisten Ødipus.

VI

Ødipus spørger, hvem hans forældre er, og han får svar i form af et skema over hans relationer til dem. Det er spørgsmålet om forholdet til hans forældre, der får ham til at flygte fra Korinth – ikke en særlig vellykket overvindelse af det tidlige sæt af relationer, som Freud har kaldt Ødipus-komplekset. Ifølge psykoanalysen er det endvidere nogle forhold, som man ikke bare løber væk fra. Det er en fortid, der virker bestemmende ind på nutiden. Ødipus kommer da heller aldrig ud over at være søn, selv da han er konge, far og husbond. Det er stadig hans position som søn, i den triangulære begærs-struktur, der i sidste instans, i den endelige analyse, er betegnende for ham.

Spørgsmålet virker i sig selv konstituerende ind på plottet! Vi begynder med at afdække fortiden, afhængig af hvilket spørgsmål eller symptom vi konfronteres med eller hjemsøges af. Den psykoanalytiske patient søger analyse i sin egenskab af søn, selv om han nu er far. Som Ødipus er sønnen par excellence, er psykoanalysen i det fundamentale en »søns psykologi«, skriver Ver-

hoeff.²⁷ Gennem den vellykkede analyse bliver sønnens spørgsmål uvæsentlige eller mister langsomt deres intensitet, og patienten kan fokusere på spørgsmål, der er relevante og konstruktive i hans rolle som far. Det er karakteristisk, at Ødipus aldrig kommer ud over sin »sønlighed«, ud over at stille en søns spørgsmål.

Kong Ødipus har karakter af en detektivhistorie. Heri ser Freud en eksplicit analogi til psykoanalysen.²⁸ I Brooks' læsning er Freud semiotiker; han afdækker i sine sygehistorier et skjult drama af fortidige hændelser, der giver mening til patientens symptomatiske tegn. På lignende vis fremviser detektivhistorien (en ny genre i det 19. årh.) en uvis virkelighed, der af den skarpsindige detektiv får mening gennem afdækning eller afkodning af en fortid, så der kan produceres en ubrudt kæde af hændelser med en klar oprindelse, et klart mål, en stærk årsagsforbindelse mellem de enkelte led og ikke mindst en klar løsning. Det er en diskurs, hvor tilfældet er utænkeligt. Den forklaring, Sherlock Holmes søger, er et plot, der er så overbevisende konstrueret, at den historie, fabula'en i Brooks' terminologi,²⁹ som kan afledes af den, MÅ være rigtig. Det er dette plot Ødipus mener at se efter hyrdens forklaring, og som læseren har opfattet længe før Ødipus selv. Det er et plot, et net af årsager og virkninger der ikke følger den lineære tid, og i forhold til hvilket fortidige hændelser bliver ladet med mening, eller udtrykt med et centralt psykoanalytisk koncept, efterlods [nachträglich] får tillagt betydning. Drabet og ægteskabet får med tilbagevirkende kraft en betydning i forhold til en kulturel orden af tabuer og forbud, hvorefter handlingerne pludselig bliver forfærdende og ubærlige at leve med – meget lig den »primitive« der opdager, at han år tilbage har overtrådt et tabu, spist svinekød el.lign., og øjeblikkelig bliver dødssyg.

VII

Implicit i Freuds sygehistorier ligger den antagelse, at psykisk velbefindende hænger sammen med en sammenhængende livshistorie, en koherant forståelse af ens eget liv. Og omvendt, at psykisk sygdom til dels kan ses som lidelse forårsaget af huller i ens selvforståelse, ens fortælling om sig selv. Tragedien illustrerer et behov for at konstruere en sammenhængende fortælling. Aktørerne omkring Ødipus gør alt andet end at opfordre ham til yderligere efterforskning, men dette er tydeligvis en nødvendighed for Ødipus. Søgningen efter et plot, i Brooks' termer, er meget vel tjent med at blive sammenholdt med Freuds idé om behovet for sublimering.

Freud forsøgte aldrig klart at definere begrebet sublimering på samme måde som f.eks. vitsen eller drømmearbejdet, men det gør det ikke mindre uundværlig for den psykoanalytiske teori som en beskrivelse snarere end forklaring på det – ifølge psykoanalytisk tankegang – hovedsageligt seksuelt motiverede subjekts evne til at tilpasse sig en kulturel orden. Det nærmeste jeg har kunnet komme en dækkende beskrivelse af begrebet gennem krydslæsning i Freuds værk, er samtidig hans første anvendelse af begrebet. I et brev til Fliess fra 2. maj 1897 skriver han: »Fantasierne [die Phantasien] er beskyttelsesrum, sublimering af virkeligheden, forskønnelse af den, og tjener samtidig til at aflaste selvet«. ³⁰ Umiddelbart herefter kaldes denne funktion »beskyttelsesdigtning [Schutzdichtungen]«. Freud betragtede således sublimering som skabelsen af en beskyttende fiktion. Fiktionen er på den ene side en forskydning og kultivering af erindringen (og den med traumat forbundne driftsenergi), og omvendt kan man (analytikeren) gennem fantasien, meget lig drømmen, få adgang til subjektets ubevidste elementer.

Det ubevidste er tidløst,³¹ det er lag af aftegninger, der griber ind i hinanden i skabelsen af plottet – i subjektets forståelse af sig selv. Det er netop ikke rigtigt, hvad Ødipus i sin blinde sandhedssøgen udtrykker: »Jeg er den jeg er, og blir ej nogen anden; / hvorfor da standse forsken om min slægt?« (p. 80). Det får konsekvenser for Ødipus' identitet, da hans fortid ændrer sig. Den foruro-ligede Iokaste registrerer dette: »vildsom i sin tanke / har han tabt sit sunde skøn for nyt og gammelt« (p. 66). Han har, gennem tildækning og fortrængning, opbygget en identitet omkring sine fosterforældre. Nu får han pludselig gennemhullet sin selvforståelse. Fordi han ikke (længere) ved, hvem han var *da*, ved han heller ikke, hvem han er *nu*.

At Laios og Iokaste er hans forældre er jo også kun en halv sandhed. Ødipus omtaler Polybos således: »min far, kong Polybos som fostred mig« (p. 60). I denne definition af faderrollen er Laios (ligesom Polybos) kun en halv far: den der har fostret eller avlet Ødipus.

Var Ødipus så bedst tjent med aldrig at have påbegyndt efterforskningen, analysen? Uden viden, eller med en viden der på mange måder er lige så sand som den, han til slut opnår, kunne Ødipus leve videre som elsket far, konge og husbond. Både Teiresias og Iokaste prøver at overbevise ham om dette; Teiresias: »Ak ak! Hvor frygtelig er viden dog / når den ej gavner« (p. 25), og Iokaste: »Ulykkesbarn! Kend aldrig hvem du er!« (p. 79).

Selv om Ødipus eventuelt måtte erkende, at han var Laios' morder, kunne han i princippet fortsætte et normalt liv et andet sted. Men dette er tydeligvis umuligt. Ødipus fremviser en drift mod 'plotting' og en menneskelig uegnet-hed til at leve med usikkerhed og huller i sin livshistorie.

Om Ødipus' frygt for forholdet til sine forældre siger Iokaste: »den som regner sådant / for hjernesvind, for ham er livet lettest« (p. 71). Denne lethed kan Ødipus imidlertid ikke leve med, han har et traumatisk og uafklaret forhold til sine forældre, som han er dømt til at gentage i sit voksne liv (jeg elaborerer på dette punkt senere). Fortiden fortsætter med påføring af lidelse, men indeholder samtidig også muligheden for korrektion.

VIII

Hvor forklarende er Ødipus' endelige forklaring, den endelige analyse? I Lacans erfaring fra den psykoanalytiske situation er den (uafsluttelige) selvbeskrivelse altid en dialog: »subjektet konstituerer, i egentlig forstand, sig selv i en tale, hvor analytikerens ved sin blotte tilstedeværelse tilvejebringer dialogens dimension forud for enhver intervention«. ³² Også litteraturanalsen indebærer vel en sådan dialog, selv om teksten ikke svarer igen. Freud beskriver, ³³ hvordan en »sand« fortolkning skaber nye erindringer, der passer ind i plottet. Det sker også i en litteraturfortolkning, hvor en god hypotese kan fremhæve eller »opdage« nye punkter til støtte for fortolkningen. Fortolkningen må mest af alt have hermeneutisk kraft. Sandheden opstår således, i Brooks' og fransk psykoanalyses læsning af Freud, i dialogen; den er som dialogen uden centrum, men trods alt en sandhed, en troværdig fiktion at leve efter. ³⁴

For Freud er det ikke så vigtigt, om man med sikkerhed kan afgøre historiens grad af virkelighed eller fantasi; virkningen på karakteren kan meget vel blive den samme. Freud opdagede tidligt umuligheden af at udrede fiktion fra »virkelighed« i patientens fortid. Dette er netop, hvad der fik ham til at opgive »forførelses-teorien« og udforme teorien om Ødipus-komplekset som en almen fantasmatisk begærs-relation (det syntes urealistisk at alle hans kvindelige patienter reelt var blevet misbrugt af deres fædre). I det berømte brev til Fliess af 21. september 1897 skriver han:

»Så, for det tredje, den sikre indsigt, at der i det ubevidste ikke findes et realitetstegn, hvorfor man ikke kan adskille sandheden og den affektbesatte fiktion. (Følgelig er der den løsning tilbage, at den seksuelle fantasi regelmæssigt bemægtiger sig forældrene som tema.)« ³⁵

Freuds modernistiske teori indebærer, at der ikke er nogen desillusion mulig, jeg'et er bundet op i illusoriske relationer, er i sig selv en illusion; jeg'et er netop i høj grad en sublimering, ³⁶ der består i den forståelse, subjektet har af sig selv. Afdækningen af fabulaen bag plottet leder ikke så meget tilbage til

faktiske hændelser, som til subjektet som en struktur bestående af de fiktioner det fortæller om sig selv. Dette hindrer en klar bestemmelse af, hvor historien begynder, og hvad den blev til – der er ingen klare fixpunkter som i Sherlock Holmes-historierne.

Men det er åbenlyst, at patienten efter afdækning af traumet ikke må efterlades åben og sårbar, uden nogen fiktion at leve i. Freud antyder endog, at analytikeren hellere skal lade visse symptomer og illusioner er urørte, idet de sandsynligvis yder patienten den bedst mulige beskyttelse.

IX

For hvad er det vi (også) opdager, når vi afdækker Ødipus' livshistorie? Er der »forklaringer«, mulige plot, analytiske konstruktioner, som kan relativere skylden og Ødipus' opfattelse af sig selv som skadeforvolder?

Når vi sporer Ødipus' liv tilbage, opdager vi ikke en urscene, men et andet oprindeligt traume, en anden »begravet men stadig levende« fortid. Hvis vi ser gennem det stærke plot bestående af Ødipus' aktive handlinger, tager en anden række handlinger form: de handlinger, der bliver begået *mod* Ødipus. Som uskyldigt barn var Ødipus udsat for et alvorligt overgreb og tillidssvigt. De skyldige må retfærdigvis lide for dette, men ulykkeligvis også Ødipus selv. Fordi han ikke kender sig selv, som inskriptionen på Apollon-templet i Delphi (og psykoanalysen) fordrer, er han dømt til at gentage sit traume. Den fiktion han har konstrueret over sit liv, kendskabet han har til sig selv, kontrasterer for signifikant med et ikke symboliseret, fortrængt traume fra hans tidlige barndom.

Tragedien er en eksemplarisk illustration af psykoanalysens idé om tvangsmæssige gentagelser med dens utallige repetitioner af Ødipus' oprindelige traume. Efter at have udspurgt Teiresias (p. 30) øjner Ødipus straks et komplot, arrangeret for at landsforvise og styrte ham fra tronen. Ødipus beskylder koret (de ældre) for at ville se ham landsforvist eller død (p. 50). Angst driver ham til at flygte fra sine fosterforældre, som han elsker og tror er sine rigtige forældre (p. 59). Han tror pludselig at Iokaste vil foragte ham, hvis han er af lav fødsel (p. 79). Efter opdagelsen af »sandheden« finder han sig selv forvist fra byen og bandlyst, paradoksalt, men meget betegnende af sig selv, før han vidste hvem morderen var. Han ser sig selv som »Af guder forhadet og forkastet« (p.100). Han beder om at blive styrtet i havet og glemt (p. 102), og endelig beder han om at blive udsat på det selvsamme bjerg, hvor han som spædbarn blev anbragt af sine forældre »så jeg kan dø som de mig ønskede døden« (p. 105).

En fri spekulation kunne tage følgende form. Laios' og Iokastes historie er for den moderne læser den, at de er bange for at blive forældre. Som Ødipus' orakel-profeti, ifølge Freud, er alle drengebørns skæbne (i en lettere forskudt form også pigeboørns!), således er også orakelsvaret til Laios alle forældres symbolske skæbne. Oraklet udtrykker blot, hvad der i nogen forstand er sandt for ethvert forældre-barn forhold. Drengbarnet vil i forhold til moderen indtage en ægtefælles, ja endog en elskers, position, og han vil symbolsk slå faderen ihjel, efterhånden som han bliver ældre og vokser ham og hans »husorden« over hovedet. Ødipus nævner selv, at han kan have nogen skyld i Polybos' død, på grund af den gamle, syge mands længsel efter ham (p. 69).

Laios og Iokaste var ikke indforstået med denne involvering. Da Iokaste, ved et uheld?, bliver gravid, forsøger de at blive fri for barnet (en meget moderne og passende problemstilling for nutidens publikum, med fri abort og utallige adoptions-muligheder), en ugerning der hævner sig. Ødipus er i høj grad også forældrenes traume. De har ikke blot kunnet begrave det barn, de frygtede. Ødipus er en levende fortid, der indhenter sine forældre. Laios bliver på det bogstaveligste slået ud af spillet af sin søn, og Iokaste undgår ikke morbarn symbiosen. Iokaste, der traditionelt bliver opfattet som heroisk, har begået den værste ugerning, som der bare ikke bliver fokuseret på, ved på det forfærdeligste at undslå sig for forældre-engagementet, og profetien bliver således bogstaveligt korrekt. Dette havde været en umulighed, hvis Ødipus havde haft en »normal« opvækst, og der dermed havde været vished om slægtskabet. Om ikke for andet, så fordi det må forudsættes, at Iokaste ville have sin frie vilje til at sige nej til at ægte sin søn, og hun ville aldrig være blevet givet til ham af folket efter hans overvindelse af sphinxen.

Havde det ikke været for dette (i sandhed tragiske) ukendskab til sig selv, ville Ødipus stadig have ødipale konflikter, men de ville aldrig være blevet levet ud på denne vis – og i Kleins terminologi have umuliggjort en reparation.³⁷ Ikke mærkeligt at Ødipus i en analytikers fravær og ladt alene med al skylden flygter ind i en psykotisk identitet som hellig mand i Kolonos. Det er en sublimering, der skal give mening til hans liv. Tragedien slutter med, at Ødipus accepterer sin skyld, men han accepterer (tilgiver) ikke sig selv.

X

I de paralleller, jeg har draget mellem psykoanalysen og *Kong Ødipus*, er jeg uvægerligt endt op med at indkredse nogle af psykoanalysens (implicitte) centrale ideer: plotting/sublimering, nachträglichkeit, gentagelsen og performativ tale. Disse nøglebegreber bygger imidlertid alle på ideen om et ubevidste. Vi

tvinges således i sidste instans til at spørge, ikke blot om psykoanalytikeren taler på vegne af det ubevidste, som præstinderne i Delphi talte på vegne af guderne, men om henholdsvis guderne og det ubevidste – psykoanalysens vigtigste begreb – overhovedet eksisterer?

Som *Kong Ødipus* er en analogi til psykoanalysen, vil en Wittgenstein sige, at psykoanalysen i sig selv blot tilbyder sig med gode analogier – en måde at tale på. En af Wittgensteins hovedindvendinger mod psykoanalysen er Freuds personificering af det ubevidste; det er springet fra at bruge begrebets adjektive funktion og til at benytte det som et substantiv med egen intentionalitet, der er problematisk – i *Psychopathologie* argumenterer Freud f.eks. for, at man ikke kan vælge et tilfældigt tal. »Enhver handling må i virkeligheden have noget mere end en årsag, den må have en forfatter, og særprægede handlinger kan ikke have ordinære forfattere«. ³⁸

Også her synes *Kong Ødipus* at illustrere psykoanalysens pointe. Ødipus er tydeligvis bange for sit »ubevidste«. Han er bekymret over, hvad det vil tvinge ham til at gøre i forhold til hans forældre (p. 70ff.). Guden kaldes Apollon, som en ydre instans, der tillægges intentionalitet.

Bouveresse påpeger at patientens accept eller genkendelse af interpretationen kan betyde to forskellige ting: han kan pludselig opleve, at det er DE følelser han har haft, blot uden at vide det (hvilket i sig selv byder på logiske problemer for en Wittgenstein), eller han kan intellektuelt acceptere analysen som (den eneste) meningsgivende. Det er denne for terapien ikke funktionelle, detektive overbevisning vi finder i *Kong Ødipus*. Ødipus accepterer plottet, hvilket psykoanalytisk set kan være et udtryk for dets (midlertidige) terapeutiske »sandhed«, men ikke når han ser sin skæbne som en *andens* værk. Er det ikke i sidste instans mig og ikke mit ubevidste, der slår min far ihjel eller udskriver en check, vil Wittgenstein spørge – det giver ikke mening hvis sådanne handlinger ikke tilskrives det hele subjekt. ³⁹ Spørgsmålet er, i hvor høj grad psykoanalysen selv er et resultat af behovet for plotting?

XI

Det er ganske passende at *Kong Ødipus* som psykoanalysens eksemplariske fortælling til stadighed bliver genfortolket. Freud taler direkte om det uendelige i analysen. ⁴⁰ Fortolkningen, fortællingen vi bygger over patienten, må altid være provisorisk. Afslutningen af analysen er en nødvendig fiktion. Freuds forklaring på tragediens stadige fascination var dens (plots) sammenfald med tilskuerens ubevidste begær. Denne psykoanalytiske idé om tekst-læser forholdet kan også vendes om. Med psykoanalysen kan vi fremhæve, hvordan vi,

gennem projektion af vores eget ubevidste ind over tekstens model, skaber mening.⁴¹ Implicit i ideen om at 'læse for et plot', er en anerkendelse af, at enhver læsning også indebærer fortrængninger. Dynamikken fra modstande og overføring (for Ødipus' egen efterforskning og for læserens engagement i *Kong Ødipus*) kan altid skabe nye begyndelser, kan altid genåbne historien i nye cirkler af mening og teori. Der er, som Brooks skriver, tale om en centerløs og aldrig fuldstændig afsluttelig analyse. Kausaliteten må forstås i en kontekst af mulighed, komplementaritet og usikkerhed. Imidlertid må analytikeren også vide, hvornår han skal indsætte en tidsgrænse for analysen for at øge tempoet i hvilket modstandene overkommes, og skabe en kunstig, tidsbetinget form eller slutning. De fleste fortællinger fremviser såvel en drift mod slutningen som en modstand mod at slutte, at ende analysen. Således også dette essay. Men kvantitets-grænsen er nået og ende må det, uden opsummering eller konklusion, fordi det blot ville være en ny begyndelse, en ny påpegelse af sammenhænge og årsager. Visse kritisable analogier mellem tekst og teori er fremhævet og visse strategier og problemer for analyse og psykoanalyse er fortalt.

Noter

1. Ødipus kalder den blinde, men »seende« Teiresias for »blind på øje, øren og fornuft«, da han fortæller den sammenhæng, som den seende Ødipus ikke selv opfatter (Sofokles: *Kong Ødipus*, oversat af Otto Foss, København 1977, p. 29; citeres herefter direkte i teksten med sidetal). Da Ødipus til slut mener at se sandheden, blinder han sig fysisk.
2. Dette er eksplicit udtrykt f.eks. i *Drømmetydning* (Sigmund Freud: *Die Traumdeutung*, in: *Studienausgabe*, Frankfurt am Main 1969-1975, II, p. 265. (Freud citeres herefter i teksten fra denne udgave med bindnummer og sidetal.)
3. Jean-Pierre Vernant: »Oedipus Without the Complex« in: Jean-Pierre Vernant & Pierre Vidal-Naquet: *Myth and Tragedy in Ancient Greece*, New York 1988, pp. 85-111.
4. Det kan måske rejse et problem for en ikke oldgræsk-kyndig at afgøre, hvad der rent sprogligt har været sagt i tragedien. Det er imidlertid et problem for oversættelsesvidenskaben, og hvis oversættelserne er for upålidelige diskvalificerer de både kritikerens og teaterpublikums interesse i stykket, eller udtrykt anderledes, kritikeren tager stadig stilling til det værk som nutidens læser er fascineret af.
5. Aristoteles: *Poetik*, København 1992, p. 19.
6. Vernant, p. 107.
7. Vernant, p. 108. Selv om Ødipus ikke havde et Ødipus-kompleks, som Vernant tror at kunne vise, ville det ikke være nogen grund til at udelukke en psykoanalytisk tolkning af tragedien.
8. Jeg taler om Ødipus i Sofokles' variation af Ødipus-myten.
9. Martha C. Nussbaum: »The *Oedipus Rex* and the Ancient Unconscious« in: P.L. Rudnytsky og E. H. Spitz (ed.): *Freud and Forbidden Knowledge*, New York and

- London 1994, pp. 42-71. Jvnf. også P.L. Rudnytsky: *Freud and Oedipus*, New York 1987.
10. *Artemidori Daldiani onicocriticon libri V*, ed. R.A Pack, Leipzig 1963.
 11. Jvnf. Vassilka Nikolova: »The Oedipus Myth. An Attempt at Interpretation of Its Symbolic Systems« in: P.L. Rudnytsky og E. H. Spitz (ed.): *Freud and Forbidden Knowledge* pp. 96-108.
 12. Er han *mere* skyldig, end vi alle er i forhold til vor fælles orakelprofeti?
 13. Jonathan Culler: »Semiotic Consequences« in: *Studies in Twentieth Century Literature*, Vol. 6 (1 & 2), Fall, 1981 – Spring, 1982, pp. 5-15. Det oprindelige publikum har alle kendt Ødipus-myten og således også Ødipus' handlinger i forhold til denne.
 14. Philip Vellacott: *Sophocles and Oedipus*, London and Basingstoke 1971.
 15. Den *freudianske* fortællelse fandtes selvsagt i teksten før Freud og er således et godt eksempel på, hvordan en ny teori bemærker og fremhæver »nye« sider af værket. Det er betegnende, at alle de centrale begivenheder i psykoanalysens nøgletekst, *Kong Ødipus*, er *fortalt*, i betragtning af at psykoanalysens medium par excellence er sproget.
 16. John Steiner: *Psychic Retreats*, London 1993.
 17. Også publikum forledes til at vende deres blinde øje til beviserne, hvilket vel er en del af stykkets kraft: svingningen mellem at vide og ikke-vide, også som publikum.
 18. Dette er modsat en klassisk tolkning, hvor Ødipus traditionelt ses som uvidende offer for skæbnen, gående mod erkendelse af sandheden og optrædende heroisk i sin selvafstraffelse og efterfølgende lidelse i Kolonus.
 19. Jeg følger Felman i denne sammenholdning af Ødipus-tragedien og Kleins Dickcase, jfr. Shoshana, Felman: *Jacques Lacan and the Adventure of Insight*, Cambridge, Massachusetts and London 1987.
 20. Melanie Klein (1930): »The importance of Symbol-formation in the Development of the Ego« in: *Love, Guilt and Reparation*, London 1994, pp.219-32; citatet p. 225.
 21. Jacques Lacan (1954-55): *The Seminar, Book I: Freud's Papers on Technique*, Cambridge 1988, p. 85.
 22. Performativ som Austin har etableret konceptet: et ord eller en sætning, der *gør* ved at blive *sagt*. Se J.L. Austin: *How to do Things with Words*, Oxford 1976.
 23. Derfor taler Lacan også om fortolkning som modsat forståelse. Vi kan fortolke, og fortolkningen kan i sig selv installere nogle spændingsfyldte relationer, imellem hvilke energi kan artikuleres, men Lacan advarer analytikere mod at prøve at forstå for meget, da det kan være hæmmende for analysens *effekt* (Lacan op.cit., p. 73).
 24. Lacan op. cit., p. 83. Lacans ide om en kvalitativ forskel mellem projektion og introjektion står i modsætning til den britiske objekt-relations skole, der blot ser funktionerne som omvendinger af hinanden.
 25. Felman op. cit., p. 154.
 26. Lacan op.cit., p. 88.
 27. Han Verhoeff: »Does Oedipus Have His Complex«, in: *Style*, Vol.18, No. 3, Summer 1984, pp. 261-283, citatet p. 266.
 28. I *Die Traumdeutung* (1900): »Stykkets handling består nu ikke i andet end den skridtvis stigende og kunstfærdigt forsinkede afsløring – svarende til psykoanalysens arbejde – af, at Ødipus selv er Laios' morder og tilmed søn af den myrdede og Jokaste« (II, 266).
 29. Brooks adapterer den russiske formalismes distinktion mellem fabula og sjuzet,

- eller story og plot. Peter Brooks: *Reading for the Plot*, Cambridge, Massachusetts and London 1992.
30. Sigmund Freud (1887-1904): *Briefe an Wilhelm Fliess 1887-1904*, Frankfurt am Main 1986, p. 253.
 31. Jvnf. Freuds analogi til skriveblokken; se »Notiz über den Wunderblock«, III, pp. 364-69.
 32. Citeret efter Brooks op.cit., p. 283.
 33. I »Konstruktionen in der Analyse« (1937), Erg. bd. 394-406.
 34. Jeg ser i denne forstand Brooks' læsning som et befriende alternativ til dekonstruktionen. Brooks anerkender tekstens (og hvad vi kalder virkelighedens) polysemantik, men han fremhæver hvordan recipienten ikke desto mindre, forsættigt søger og finder et meningsfyldt, »virkende« (man kunne forstå virkeligheden som det virkende) plot.
 35. Freud: *Briefe an Wilhelm Fliess*, p. 284.
 36. I Freuds brede brug af begrebet, modsat dets snævre betydning hvor det bruges til at beskrive en bestemt seksuel impuls' transformering til kulturelt værdsatte anstrengelser.
 37. Klein har beskrevet, hvordan barnet i den depressive position bliver grebet af en enorm skyld efter sine fantasmatisk angreb på sin pleje-person, idet det samtidig erkender, at det også er denne person, det elsker og er afhængig af. I fantasien eller gennem symbolske handlinger reparerer det således, hvad det har ødelagt – en evne der er altafgørende for en sund udvikling, og som kan lammes, hvis skylden bliver for overvældende.
 38. Jfr. Jacques Bouveresse: *Wittgenstein Reads Freud*, Princeton 1995, p. 34.
 39. Det illustrerer måske netop et af psykoanalysens etiske problemer eller manglende etik: i dens umættelige lyst til at forklare alt fra vitsen til massemorderen, bliver alt »forståeligt« og »interessant« og dermed sværere at fordømme.
 40. I »Die endliche und die unendliche Analyse« (1937), Erg. bd. 352-392.
 41. I virkeligheden er dette måske også alt, hvad den psykoanalytiske patient kan håbe på. Ikke at forstå sig selv, hvilket med den ældre, pessimistiske Freud beskrives som umuligt, men at gennemskue motivationen for visse gentagne mønstre i patientens interageren med omverdenen. Søge motivationen for det tvangsmæssigt gentagne plot og rekonstruere skemaet; ændre patientens syn på sig selv fra eksempelvis offer til en i det mindste udholdelig og mere kompleks selvopfattelse.